

ud af forholdet til Odense by. Den tredje af disse uden for tema-artikler er Detlev Kraacks skildring af købmandsenken Catharina Nacke i Flensborg. Det var selvfølgelig noget andet at være borgerenke end fyrsteenke, men der ses også ligheder, som f.eks. offentlig iscenesættelse af slægten og dens fremhed samt engagement i fattigforsorg.

Antologien kommer således godt rundt i Slesvig-Holsten med blik ind i naboterritorierne. Undervejs møder man et stort antal enkehertuginde og bliver budt ind på mange interessante slotte. Det er da også uden for enhver tvivl at enkefyrstindernes iscenesættelse spillede en betydelig rolle, og at den blev udøvet af alle enkefyrstinderne på deres respektive niveauer. Skulle man som læser ønske sig mere, så kunne man godt have forestillet sig en mere eksplicit udfoldelse af fyrsteenkenes magtpositioner, hvori slotsbyggeri og selv iscenesættelse blot indgik som elementer:

Grundlæggende for enhver fyrstinde – dronning eller hertuginde – var det, at hendes position som udgangspunkt var afledt af hendes ægtemands position, og derfor var forholdet til manden afgørende. Når ægtemanden døde og fyrstinden blev enke, ændrede situationen sig markant, men for flere enkefyrstinder spillede den afdøde ægtemand fortsat en rolle, særligt i den kirkelige iscenesættelse af deres dynastiske position. Det gælder for eksempel dronning Christines indretning af Gråbrødre Kirke i Odense og dronning Dorotheas udsmykning af fyrstekapellet på Sønderborg Slot. Efter ægtemandens død var det dog forholdet til den nye fyrste, der oftest var enkens søn, der var vigtigst. For eksempel nød dronning Christine godt af et bedre forhold til sønnen Christian II, end hun havde haft til kong Hans, mens dronning Dorothea modvilligt blev kørt ud på et sidespor af sønnen Frederik II efter Christian III's død. Endelig var der forholdet til familien, der hvor enkehertuginde kom fra – fik hun stadig opbakning fra fædre og brødre? Bevæger vi os bort fra det fyrstelige netværk, så var der også det slesvig-holstenske ridderskab, de førende borgerfamilier i købstæderne og bondeleiler, som f.eks. de herredsfogeder, der varetog kontakten til bondesamfundet. I flere tilfælde spørger man sig selv, hvordan fungerede disse relationer for de slesvig-holstenske enkehertuginde?

Mikkel Leth Jespersen

Duedahl, Poul: Grænseland.

Gads Forlag udgivet i samarbejde med Danmarks Radio, 2020, 320 sider.

I indledningen skriver forfatteren, at bogen handler om, hvordan den dansk-tyske grænse fik sin nutidige form, og hvordan vejene tog form efter den. Det sker i fire kronologisk opdelt kapitler med følgende overskrifter: Grænselandet 1842-1848, Frontlinjer 1848-1871, Udveje 1871-1914 og Grænsetraktat 1914-1920.

Forfatteren har lagt hovedvægten i fremstillingen på geografiske forhold, samfundsforhold og samfundsudvikling i bred forstand, menneskers daglige liv, de nationale konflikter under skiftende forhold, de sociale forhold og ikke mindst de lidelser og den gru, som de indkaldte oplevede i 1. og 2. slesvigske krig samt Første Verdenskrig. Omtalen heraf er ikke ny, men den bevidste fokusering så at sige "nedefra" hele vejen igennem, er det særlige ved bogen.

Det er en spændende bog. Den er velskrevet, vel disponeret og meget let læselig. Det er især godt tænkt, at forfatteren tager udgangspunkt i det skelsættende år 1842 og på ikke mindre end 74 sider tager læseren med på en rejse fra den brandhægede by Hamborg ved Elben i syd til Kongeåen i nord. Her får man et levende indtryk af hertugdømmernes mangfoldighed og de begivenheder, der udspillede sig i dette år, som blev afgørende for den nationale udvikling. Med til denne historie hører også en god skildring af smugleriet ved Kongeåen.

Det nationale opbrud førte som bekendt til to krige 1848-1850 og 1864 med afståelsen af de tre hertugdømmer og i sidste ende en fremtid for den dansksindede befolkning som undersåtter i det tyske kejserrige. Det er hovedemnet i kapitel 2. I det 3. kapitel, der omhandler tiden 1871 til 1914, er det forsøgene på at for tyske den dansksindede befolkning, virkningerne heraf og de dansksindedes bestræbelser på at overleve som et nationalt mindretal, der er hovedemnet. Det er godt belyst. Det gælder her også omtalen af optanterne og de statsløse forhold, som har fået den plads, de fortjener. Bogens sidste del, kapitel 4, indledes med en levende omtale af tiden under Første Verdenskrig 1914-1918 med fokus på livet i skyttegravene, krigens rædsler og dagligdagen på hjemmefronten. Det er godt skrevet. Derimod er den sidste del af dette kapitel om tiden fra det tyske nederlag i november 1918 til fremkomsten af den nye dansk-tyske grænse i sommeren 1920 efter anmelderens formening den svageste del af bogen.

Bogen har som nævnt titlen "Grænseland". Det dækker som udgangspunkt i forfatterens optik hele området mellem Elben og Kongeåen. Altså de tre hertugdømmer Lauenburg, Holsten og Slesvig. At betegne hele dette område i en historisk sammenhæng som "grænselandet" er så vidt det er anmelderen bekendt en nyskabelse. Normalt tænker man kun på hertugdømmet Slesvig med de forskellige sproglige og nationale forhold. Det er da også fra dette geografiske område, at forfatteren side 79 henter sine eksempler på den sproglige og statsretslige mangfoldighed. Forfatteren har helt ret i, at der her var tale om et "kulturelt kludetæppe", hvor forvirringen om hvem der hørte til hvad, var udtalt. Men gjaldt det også Holsten og Lauenburg, der er omfattet af forfatterens grænselandsbegreb? Eller var der ikke her tale om et mere homogent forhold sprogligt og territorielt?

Mere kritisk bliver det, når forfatteren side 79 tilkendegiver at grænselandet mellem Elben og Kongeåen: "Tilsammen dannede en fortrinlig stødpude mellem stormagterne, og det var jo netop hensigten med grænselandet". Det sidstnævnte må betegnes som en efterrationalisering. Og hvem er "stormagterne" her. Var det også den danske helstat inklusiv "grænselandet"? I datiden opfattede man næppe den danske konges riger og lande som en "stormagt".

Galt går det i hvert fald, når forfatteren under omtalen af 1. slesvigske krig 1848-1850 betegner den slesvig-holstenske hær som "grænselandstroppen" og taler om "grænselandets styrker" og "grænselandshæren". For grænselandet var jo i befolkningsmæssig henseende på daværende tidspunkt ikke en enhed. Der var, som forfatteren selv har beskrevet det, også en danskatalende og dansksindet befolkning i den nordlige del af grænselandet. Den bliver nu i begrebsmæssig henseende så at sige indrulleret i den slesvig-holstenske hær.

Kort sagt, så må man her trods al glæde over det geografiske begreb "grænselandet" ty til de velkendte termer. F.eks. giver det ikke nogen mening på side 140 at tale om "kampen for et frit grænseland". Tilsvarende er det side 176 meningsforstyrrende for læseren, når forfatteren skriver, at den danske konge i oktober 1864 afstod "grænselandet". Det var et frit Slesvig-Holsten kampen stod om på den tyske side 1848-50. Og det var de tre hertugdømmer Lauenburg, Holsten og Slesvig, som den danske konge afstod i 1864.

Fra side 204 kommer læseren på mere kendt grund med forfatterens omtale af "grænselandet", for her bliver det om tiden efter 1871 tilkendegivet, at: "Grænselandet indskrænkede sig fra nu af til et meget lille landområde syd for Kongeåen. Området allerlængst nordpå, hvis indbyggere var de eneste, som fortsat strittede imod. Området mellem sproggrensens og landegrænsen". Fra nu af bliver der i bogen skelnet mellem "det gamle grænseland" og "det nye grænseland" (side 242).

Som nævnt ovenfor er samfundsforholdene i bred forstand, de nationale konflikter, krigens gru m.m. set "nedefra" et gennemgående tema i bogen. Det er spændende og rosværdigt. Til gengæld er den politiske udvikling underbelyst. Det er sikkert et bevidst valg. Men flere steder savner man en mere udførlig omtale af de politiske beslutninger – eller mangel på samme – som blev afgørende for udviklingen. Det gælder ikke mindst Londonforhandlingerne under våbenhvilen i foråret 1864, der kun tildeles 5 linjer (side 173). Tilsvarende ville det for mange læsere nok have været hjælpsomt, hvis § 5 var nævnt ved navn på side 189, om en mulig folkeafstemning i "de nordlige distrikter af Slesvig", da § 5 i de følgende årtier frem til og med H.P. Hanssens store tale den 23. oktober 1918 i den tyske rigsdag var en ledestjerne for den dansksindede sønderjyske befolkning.

Mest markant er manglen på omtale af de afgørende politiske beslutninger i bogens sidste del om tiden 1918-1920. Læseren får her side 291 kun at vide, at den amerikanske præsident Woodrow Wilson havde lavet et udkast til en fredsslutning, at den danske regering var bange for at få et for stort tysk mindretal inden for rigets grænser, at "de dansksindede leder, H.P. Hanssen, bakkede op", og at tyskerne i juni 1919 modvilligt underskrev fredstraktaten, "der indeholdt en passus om, at der skulle afholdes internationalt kontrollerede folkeafstemninger med henblik på grænseroguleringer flere steder i Tyskland. Også mellem Danmark og Tyskland".

Det havde her været på sin plads, at forfatteren blandt andet havde omtalt mødet den 16.-17. november 1918 på Folkehjem, hvor de dansksindede sønderjyder med Aabenraa-resolutionen fik en afgørende indflydelse på grænsedragningen. Tilsvarende ville det være relevant med en omtale af de tyske holdninger hertil og den splittelse der i 1919 opstod i de danske rækker mellem Aabenraa-, Flensborg- og Dannevirkefolk. Det ville have klædt bogen, som er udkommet i 100-året for Genforeningen. Ikke mindst da forfatteren selv i indledningen understreger betydningen af grænse- dragningen 1918-20.

Man kan gætte på, at forfatteren i slutspurten var udsat for et stort tidspres med at få manuskriptet færdiggjort til tiden. Det kan måske også forklare, men ikke afbøde den fejl, som optræder på side 292, hvor læseren får følgende at vide om zoneinddelingen ved de forestående folkeafstemninger:

"Efter mange vanskelige overvejelser og forhandlinger i Slesvig, Danmark og blandt krigens vindende magter blev man enige om at splitte Slesvig op i tre zoner. Den ene svarede til det nuværende Sønderjylland og rummede mange dansksindede. Den anden zone bestod af Mellemslesvig og inkluderede færre, men til gengæld også Flensborg, mens den tredje omfattede Sydslesvig ned til Ejderen. Det samlede flertal i den pågældende zone afgjorde, hvor befolkningen fremover kom til at høre til".

Nu forholder det sig jo ikke helt som beskrevet. Ifølge Versaillestraktatens slesvigske bestemmelser skulle der kun afholdes to folkeafstemninger – i Nordslesvig og i Mellemslesvig. Og det var kun i 1. zone (Nordslesvig), at der var tale om en flertalsafgørelse. I Mellemslesvig (2. zone) var det en kommunevis afstemning – det vil sige grænsen skulle her drages på grundlag af de enkelte afstemningsresultater. Og så den 3. zone "ned til Ejderen"? Ja – den eksisterede ikke. Der havde godt nok takket være Dannevirkebevægelens lobbyarbejde i foråret 1919 figureret en 3. afstemningszone i et udkast til traktaten ned til en linje Kappel-Dannevirke-Tønning, men den var fjernet igen af de allierede efter indsigelse fra den danske regering. Heraf fremgår også, at der aldrig havde været tale om en "tredje zone omfattende Sydslesvig ned til Ejderen". Det kunne her have lønnet sig, hvis

forfatteren havde kigget lidt mere i hovedværket om disse år nemlig Troels Fink: *Da Sønderjylland blev delt 1918-20* bd. I-III. Værket er nævnt i forfatterens litteraturliste. Under alle omstændigheder ville det også have pyntet i den i øvrigt rigt illustrerede bog, hvis der på dette sted havde været et kort over afstemningen i de to zoner.

Forfatteren nævner på side 39, at Uwe Jens Lornsen i 1830 publicerede "en bog" i Kiel. Det er nu vel rigeligt at betegne Lornsens skrift "Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein" som en "bog". Den fylder siger og skriver 14 sider. Så der er mere tale om en pjece med politisk sprængstof.

I afsnittet "Badeferien" omtaler forfatteren Christian VIII's årlige ophold på øen Før fra 1842 til og med 1847, hvor kongen var en hel måned om året. Her står på side 55, at kongen blev "indlogeret på byens nybyggede badehotel". Det er forkert. Der var ikke noget "nybygget" badehotel. Som det fremgår af Christian VIII's trykte dagbøger og breve boede han i 1842 i konsul Nommesens store hus i Vyk, med god udsigt til havnen. Kongen blev så glad for huset, at han købte det og i 1844 lod det ombygge til et mere herskabeligt formål. Det var først efter kongens død i 1848 at hans sommerbolig på Før blev solgt og omdannet til hotel.

Under omtalen af 1. slesvigske krig kan man læse, at "de tyske landtropper" led et nederlag ved Fredericia. Der tænkes her nok rettelig på den slesvig-holstenske hærs tilbagetrækning efter det sejrriige danske udfald fra Fredericia i 1849 – og ikke på "tyske landtropper".

På siderne 244-247 bliver der ifølge overskriften skelnet mellem "dusindskerne, tvangstyskerne, hjemmetyskerne og de blakkede". Her virker omtalen af "tvangstyskerne" og "hjemmetyskerne" for unuanceret uden skelen til spørgsmålet om sprog og sindelag, der kunne gå hver sin vej i grænselandet – på kryds og tværs.

Sproget er livfuldt, men enkelte steder skæmmes teksten efter anmelderens formening af lidt for friskfyragtige udsagn. Som eksempler herpå kan nævnes: "Sprog er nemlig et glimrende klistert, hvis man ønsker solidaritet og sammenhængskraft", "husene mindede om ligkister i landskabet" og den noget ringeagtende tilkendegivelse af, at det kun var bønder og småborgere, der "krampagtigt" holdt fast i det danske sprog. Af samme skuffe er udsagnet side 299, hvor det nævnes at kongen den 10. juli 1920 faldt af hesten i Haderslev, men på trods af dette "lykkedes det ham at humpede omkring i de følgende dage".

Bogen er som nævnt rigt illustreret med mange billeder. Det er fornemt. Flo! Og med til at løfte værket. Her kan man også se, at bogen supplerer DR's tv-serie "Grænseland", da der på to af de første sider er et billede fra serien, som viser preussiske soldater i færd med at markere eget højhedsområde i form af grænsepæle efter fredsslutningen i 1864.

Et af billederne har anmelderen kigget en ekstra gang på. Det viser ifølge bogens billedtekst: "grænsekontrollen i funktion i Kruså i 1965". Men det er ikke Kruså. Hvor er det så? I baggrunden anes et hotel. Hvis man tager luppen frem står der "Danhotel". Lidt yderligere detektivarbejde viser, at det er toldkontrollen i Rødby færgehavn!

Trods disse indvendinger skal det fastholdes, at det har været en fornøjelse at læse bogen. Man får kun lyst til at læse videre. Og det er i grunden den største ros, man kan give en forfatter.

Henrik Becker-Christensen

Fransen, Peter; Leif Hansen Nielsen og Jørgen Mikkelsen (red.):

Over grænser – festskrift til Hans Schultz Hansen.

Udgivet af Rigsarkivet og Historisk Samfund for Sønderjylland, Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 120, 2020, 420 sider.

Festskrifter er en genre, som nogle elsker, og andre elsker at hade. Lad det være sagt med det samme, undertegnede er at finde i den første kategori. Gode festskrifter formår at samle en broget buket af artikler, bundet sammen af et emne, der gerne afspejler modtagerens interesser. Festskrifter kræver ikke at blive læst fra start til punktum, men der vil oftest være flere godbidder at komme efter. Målet med den alen er det foreliggende festskrift i anledning af forskningsleder Hans Schultz Hansens 60 år et vellykket eksemplar. Hans forskning har i snart fire årtier haft Slesvig og Sønderjyllands historie i det 19. og 20. århundrede som omdrejningspunkt, hvilket man forvisser sig om i den 14 sider lange oversigt over modtagerens publikationer. Netop Slesvig/Sønderjylland forener bogens forfattere.

I reglen indledes et festskrift med en beskrivelse af modtagerens bedrifter gennem årene og med en forklaring af den overordnede ide, der knytter de forskelligartede artikler sammen. Her har udgiverne af "Over grænser" sparet lidt på siderne, men de fleste læsere forstår såmænd nok at tolke titlen. Alligevel kunne det have været hensigtsmæssigt at have brugt et par ekstra anslag på den konto. Ikke mindst fordi bogen faktisk har en rød tråd. Den kommer blandt andet til udtryk i indledningen af bogens første artikel, skrevet af de slesvig-holstenske historikere Detlev og Gerhard Kraack. Bidraget handler ganske vist om en brevsamling fra det 16. århundrede, fra Broager-pastoren Johannes Berndes fjer, men det lykkes to-gange-Kraack kort og præcist at beskrive noget, der godt kunne være formlen for hele bogen og derfor tåler citat (om end i forkortet version):

"I nutidens dansk-tyske grænseland forener forskning og formidling af den regionale historie forskere på tværs af nationale skel. Betragter man de seneste 200 år, er det på ingen måde en selvfølge. På baggrund af det 19. århundredes uoverkommelige nationale konflikter, der mundede ud i